دوفصلنامه تخصصی «گفتمان حقوقی»
سال دهم/ شماره بیستم/ پاییز و زمستان ۱۴۰۰
۱۱۹ -۱۴۰

بررسی تطبیقی تعدد جرم مادی در حقوق کیفری ایران و افغانستان

محمد رضا میرزایی[۱]

چکیده

یکی از موضوعاتی که در حقوق جزای عمومی کشورها مطرح می‌شود، بحث تعدد جرم است که به دو بخش تعدد مادی و معنوی قابل تقسیم می‌باشد. از آنجایی که تشدید مجازات همواره یکی از چالش‌های مباحث حقوق جزای عمومی است، این بحث با مسئله تعدد جرم، به‌ویژه جرم مادی گره خورده و ار تباط نزدیکی با یکدیگر دارند. موضوع تعدد جرم در بسیاری از کشورها از جمله ایران و افغانستان، با نگاه جرم شناسانه که منطبق با حالت خطرناک مجرم می‌باشد، به کار گرفته شده است. از آنجا که قوانین این دو کشور بر اساس احکام اسلام پایه ریزی شده است؛ لذا با توجه به مصالح و منافع فردی و اجتماعی، مجازات‌ها در هر یک از دو کشور به دو صورت بر مجرم اعمال می‌شود: صورت اول، مجازات‌های ثابت و غیر قابل تغییر که در جرائم خاص، با درجه اهمیت بالا و دارای احکام ویژه بوده و ازمنابع اسلامی مانند قرآن، سنت، اجماع فقها و عقل سرچشمه می‌گیرد که از آن، تحت عنوان «حدود و قصاص» یاد می‌شود و مجازات‌های غیر ثابت و انعطاف پذیر که برای جرائم کم اهمیت‌تر و یا متأثر از شرایط زمان و مکان و ویژگی‌های مربوط به مجرم اعمال می‌شود که تحت عنوان«تعزیرات» یاد می‌شود. در ق م ا ایران در مواد۱۳۱ تا ۱۳۵ به بحث تعدد جرم پرداخته و آن را جرم انگاری نموده است. درحالی‌که این موضوع، در کود جزای افغانستان، در مواد ۷۳ تا ۷۸ مورد جرم انگاری قرار گرفته است. با توجه به اینکه در حقوق هر دو کشور تحولاتی در زمینه تصویب قوانین جزایی، مانند: قاعده‌مند شدن، تجمیع مقررات مربوط به تعدد جرم و تشدید مجازات در جرائم تعزیری شده است، با این حال ابهاماتی در خصوص تعدد جرم و همچنین نقاط مشترک و متفاوت این دو نظام حقوقی و تعیین میزان مجازات در تعدد جرم وجود دارد. در این مقاله ابتدا به تعریف مفهوم تعدد جرم و انواع آن و سپس به مبانی قانونی تعدد جرم در حقوق دو کشور و بررسی میزان مجازات و همچنین تفاوت‌ها و شباهت‌هایی که در نظام حقوق کیفری دو کشور در خصوص تعدد جرم مادی وجود دارد، پرداخته خواهد شد.

کلید واژه‌ها: جرم، تعدد جرم، جرم مادی، حقوق کیفری.

۱. دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی جامعه المصطفی ﷺ العالمیه نمایندگی خراسان

مقدمه

شخصی که مرتکب بیش از یک جرم می‌شود، دو حالت را می‌توان برای وی در نظر گرفت: حالت اول اینکه: وی پس از ارتکاب یک جرم دستگیر و محاکمه شده و در حین تحمل مجازات یا پس از آن، مجدداً مرتکب جرم دیگری شود. حالت دوم اینکه: وی مرتکب چندین جرم شده و آنگاه دستگیر و به خاطر همه آن جرائم آماده محاکمه می‌شود. در حقوق جزای عمومی، حالت اول را تکرار جرم و حالت دوم را تعدد جرم می‌گویند. بر همین اساس حقوقدانان تعدد جرم را وضعیتی خاص می‌دانند که مجرم یا برای جرائم ارتکابی متعدد قبلی خود محاکمه نشده و یا در صورت محاکمه، در مورد وی حکم صادر نشده باشد.

با وجود اینکه بعضی از حقوقدانان تعدد جرم را عامل تخفیف مجازات می‌دانند (گرایلی،۱۴۰۰:۲). اما در مقابل، بسیاری از حقوقدانان، تعدد جرم را از عوامل تشدید مجازات بیان کرده‌اند. زیرا معتقدند باید بین شخصی که با رفتار خود مرتکب نقض چند ماده از قوانین جزایی می‌شود، با شخصی که تنها یک ماده از قانون را نقض می‌کند، تفاوت قائل شد. چون فردی که مرتکب چندین جرم شده با فردی که مرتکب یک جرم شده است قابل مقایسه نبوده و علی القاعدهٔ باید مجازات بیشتری در انتظارش باشد. بنابراین تعدد جرم در تعیین میزان مجازات مؤثر بوده و عدالت اقتضا می‌کند که فردی که مرتکب چند جرم گردیده مجازات آنها را باید تحمل کند.

۱ـ مفهوم تعدد جرم

با توجه به مصادیق فراوان و کاربردی مربوط به تعدد جرم که در بسیاری از پرونده‌های قضایی مطرح می‌شود، حقوقدانان تعاریف مختلفی از تعدد جرم ارائه داده‌اند. تعاریف تعدد جرم عبارت است از:

«ارتکاب جرائم متعدد از سوی شخص واحد بدون اینکه به علت ارتکاب یکی ازآنها محکوم به مجازات قطعی شده باشد».(شرح کود جزا،۱۳۹۸،۲۴۳)

« تعدد جرم عبارت از ارتکاب جرائم متعدد بدون اینکه متهم برای اتهامات متعدد پیشین خود به محکومیت قطعی کیفری رسیده باشد، خواه جرائم متعدد در فواصل کوتاهی ارتکاب یافته باشند، چنانکه زمان برای تعقیب و محکومیت متهم کافی نبوده یا متهم متواری بوده یا جرائم او به دلایل گوناگون کشف نشده باشد»(اردبیلی،۱۳۹۲،۳۲۰)

« تعدد جرم حالتی است که بزهکار یا جرائم فراوانی را در کنار هم یا با فواصل معین و غیر معین انجام می‌دهد، بی آنکه هیچ یک از آنها به مرحله صدور حکم یا اجرا رسیده باشند و یا با عمل واحد چند عنوان مجرمانه را به عهده می‌گیرد و یا چند نتیجه از عمل واحد او ایجاد می‌شود» (نوربها،۱۳۸۴:۴۵۲).

۲ـ انواع تعدد جرم

در یک تقسیم‌بندی کلی، حقوقدانان تعدد جرم را به سه قسم: الف) تعدد مادی، ب) تعدد معنوی ج) تعدد نتیجه (میر محمدصادقی،۱۳۹۹:۵۶)، تقسیم نموده‌اند که در این نوشتار فقط به بحث تعدد مادی پرداخته می‌شود.

۲ـ۱ـ تعدد مادی

تعدد مادی، واقعی یا حقیقی عبارت است از اینکه شخص، مرتکب چند جرم مجزا از هم، در زمان‌های مختلف می‌شود بدون اینکه یک محکومیت قطعی بین آنها فاصله شده باشد.اعم از اینکه مرتکب توانسته باشد با توسل به هر ترفندی خود را ازتعقیب کیفری مصون بدارد یا اینکه ارتکاب جرائم متعدد در فواصل کوتاهی از یکدیگر، مانع تحت تعقیب قرار گرفتن وی و در نتیجه صدور حکم محکومیت قطعی شده باشد. در این صورت اعمال قاعده تشدید مجازات به سبب ارتکاب جرائم متعدد، مستلزم آن است که مجرم برای هیچ یک از جرائم ارتکابی پیشین خود تحت پیگرد قرار نگرفته و حکم محکومیت قطعی درباره او صادر نشده باشد (پیمانی،۱۳۷۴:۲۷۴). یکی ازحقوقدانان درباره تعدد واقعی(مادی) می‌گوید:

«تعدد واقعی آن است که مجرم دو یاچند عمل جداگانه و مجزا، خواه مشابه یا غیر مشابه مرتکب گردد که هر یک به تنهایی عناصر جرم را در خود جمع می‌کند چه اینکه جرم به‌طور کامل واقع شده باشد یاخیر» (نوربها، ۴۵۲:۱۳۷۵).

عده‌ای هم گفته اند:

« تعدد مادی، حالت مرتکب جرمی است که دست به ارتکاب چند عمل مجرمانه مستقل زده است، لیکن به خاطر هیچ یک از آن جرائم مجازات نشده است» (میلانی و مژدهی پور،۱۲۷:۱۳۹۴).

باتوجه به تعاریف فوق، می‌توان گفت شرط تحقق تعدد واقعی جرم، ارتکاب بیش از یک جرم می‌باشد. چه اینکه جرائم ارتکابی ماهیتاً مشابه هم باشند. مانند ارتکاب چندین فقره سرقت یا اینکه جرائم ارتکابی ماهیتاً متفاوت باشند. مانند اینکه شخصی مرتکب یک فقره سرقت، یک فقره اختلاس و یک فقره کلاهبرداری شود.

۳ـ تعدد جرم مادی در حقوق کیفری ایران

۳ـ۱ـ سابقه تعدد جرم مادی در حقوق کیفری ایران

به طور کلی سابقه سیر مراحل مختلف قانونگذاری جرم مادی در حقوق کیفری ایران را می‌توان به دو مرحله قبل از انقلاب اسلامی و بعد از آن تقسیم نمود:

۳ـ۱ـ۱ـ سابقه تعدد جرم مادی در قوانین کیفری قبل از انقلاب اسلامی

قانونگذار درسال۱۳۰۴ در ماده ۳۳ قانون مجازات عمومی مقرر کرده بود:

«هرگاه شخصی جرمی را مکرراً مرتکب شده بدون اینکه حکمی درباره آن صادر شده باشد برای هر جرمی، حکم مجازات جداگانه صادر می‌شود ولی محکمه، مجرم را به حداکثر مجازات محکوم خواهد کرد».

در واقع قانونگذار در این ماده حالتی را پیش‌بینی کرده بود که کسی جرمی را مکرراً و به دفعات مرتکب شده بدون اینکه بین آنها رابطه‌ای وجود داشته باشد» (شامبیاتی،۱۳۹۲:۲۱۱).

درسال ۱۳۱۱ قانون دیگری به تصویب رسید و به قانون آیین دادرسی کیفری الحاق شد که در ماده ۲ این قانون، مقررات سابق به نحو زیر اصلاح گردید:

«اگر شخصی مرتکب چند عمل شده که هر یک از آنها مطابق قانون جرم باشد، محکمه برای هر یک از آن اعمال حکم مجازات علی حده صادر خواهد کرد ولو اینکه مجموع آن اعمال به موجب قانون، جرم خاصی شناخته شده یا بعضی از آنها مقدمه جرم دیگری باشد»

این قانون تا سال ۱۳۵۲ قابلیت اجرا داشت تا اینکه قانونگذار در قانون مجازات عمومی دو مورد از تعدد جرم را مورد بحث قرار داد:

الف) «درمورد تعدد جرم هرگاه جرائم ارتکابی از سه جرم بیشتر نباشد، دادگاه مکلف است برای هریک از آن جرائم حد اکثر مجازات مقرر را مورد حکم قرار دهد و هرگاه جرائم ارتکابی بیش از سه جرم باشد دادگاه مجازات هر یک از جرائم را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی معین می‌کند، بدون اینکه از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نماید. در هریک از موارد فوق فقط مجازات اشد قابل اجرا است و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یا تبدیل یافته و یا غیر قابل اجرا شود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌شود. در صورتی که مجموع جرائم ارتکابی در قانون عنوان جرم خاصی داشته باشد، مقررات تعدد جرم رعایت نخواهد شد و مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌گردد».

ب) «هرگاه پس از صدور حکم، معلوم گردد که محکوم علیه، محکومیت‌های قطعی دیگری داشته که مشمول مقررات تعدد جرم بوده و در میزان مجازات و در میزان مجازات قابل اجرا مؤثر است، دادستان مکلف است رأساً یا به‌وسیله دادگاهی

که بالاتر است و در صورت تساوی درجه، از دادستان دادگاه صادر کننده حکم اشد درخواست نماید» (شامبیاتی،۲۱۲:۱۳۹۲).

۳ـ۱ـ۲ـ سابقه تعدد جرم مادی در قوانین کیفری بعد از انقلاب اسلامی

بعد از انقلاب اسلامی، ق م ا، سه مرتبه مورد بازبینی قرار گرفت: مرتبه اول: درسال ۱۳۶۱ بود که کلیه مقررات قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ نسخ و در ماده۴۷ قانون مجازات، مقررات زیر در خصوص تعدد جرم وضع گردید:

«در مورد تعدد جرم هرگاه جرائم ارتکابی مختلف باشد،باید برای هر یک از جرائم مجازات جداگانه تعیین شود و اگر مختلف نباشد، فقط یک مجازات تعیین می‌گردد و در این قسمت تعدد جرم می‌تواند از علل مشدده کیفر باشد و اگر مجموع جرائم ارتکابی در قانون، عنوان جرم خاصی داشته باشد، مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌گردد».

مرتبه دوم: درسال ۱۳۷۰ بود که عیناً ماده فوق، تکرار و مورد تأکید قرار گرفت. اما در مرتبه سوم که ق م ا، در سال ۱۳۹۲ مورد بازبینی قرار گرفته و تصویب شد، قانونگذار با عنایت به عدم کارآیی مقررات ماده ۴۷ و با الهام از مقررات اصلاحیه سال ۱۳۵۲ در صدد اصلاح مجازات تعدد جرم مادی بر آمده و در ماده ۱۳۴ ق.م.ا مقررات زیر را تصویب نمود:

«درجرائم موجب تعزیر هرگاه جرائم ارتکابی بیش از سه جرم نباشد، دادگاه برای هریک از آن جرائم حداکثر مجازات مقرر را حکم می‌کند و هرگاه جرائم ارتکابی بیش از سه جرم باشد، مجازات هریک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به اینکه از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند، تعیین می‌نماید. در هر یک از موارد فوق فقط مجازات اشد قابل اجرا است و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یابد یا تبدیل یا غیر قابل اجرا شود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌گردد. در هر مورد که مجازات فاقد حداقل و حداکثر باشد، اگر جرائم ارتکابی

بیش از سه جرم نباشد تا یک چهارم و اگر جرائم ارتکابی بیش از سه جرم باشد تا نصف مجازات مقرر قانونی به اصل آن اضافه می‌گردد».

بنابراین، قانونگذار در این ماده تعدد و صفات جرم را در تشدید مجازات، ضابطه قرار داده و تا زمانی که مجرم کمتر از سه فقره جرم مرتکب شود، مشمول یک حکم که نهایتاً همان حداکثر مجازات یکی از جرائم است، محکوم خواهد شد و مجرمی که بیش از سه فقره جرم مرتکب شود، مجازات حداکثر به اضافه حداکثر تا نصف حداکثر شدیدترین جرم محکوم می‌شود.

چنانکه اشاره شد، به عقیده بسیاری از حقوقدانان، تعدد واقعی (مادی) جرم از علل تشدید مجازات است (بسامی،۱۳۹۵:۱۳)، زیرا عدالت و انصاف حکم می‌کند که مجازات کسی که یک‌بار مرتکب جرم شده و آنکس که چندین بار نظم اجتماعی را آشفته ساخته است یکسان نباشد. از سوی دیگر، ارتکاب جرائم متعدد، گاهی نشانه ناسازگاری و حالت خطرناک بزهکار است. دفاع جامعه اقتضا می‌کند که نسبت به بزهکاران ناسازگار، تصمیم دیگری جدا از مجازات اتخاذ گردد (اردبیلی،۱۳۹۵:۱۷۸).

۳ـ۲ـ شرایط تحقق جرم مادی

برای تحقق جرم مادی شرایطی بیان کرده‌اند که به قرار ذیل است:

۱. فعل مادی متعدد باشد.

یعنی اگر فعل ارتکابی واحد باشد، هر چند که عناوین متعدد داشته باشد، جرم مادی محسوب نخواهد شد.

۲.جرم متعدد باشد .

یعنی، چه اینکه جرم یکسان باشد یا مختلف، باید متعدد باشد. مثل چند فقره سرقت یا یک سرقت، یک مورد کلاهبرداری و یک مورد اختلاس.

۳.تکرار جرم نباشد.

یعنی اینکه قبلاً در رابطه با جرم ارتکابی، محاکمه نشده باشد، زیرا اگر در مورد یک جرمی محاکمه شود،چه اینکه مجازات شده باشد یانه، سپس جرم بعدی را مرتکب شود، جرم متعدد نخواهد بود.

۴.جرم مستمر یا جرم استمرار یافته نباشد.

جرم مستمر، جرمی است که در یک لحظه و مدت کوتاه تحقق نیافته و در مدت زمان نسبتاً طولانی صورت گرفته باشد، مانند: پوشیدن لباس نظامی.

جرم استمراریافته، جرمی است که در یک لحظه و مدت کوتاه اتفاق می‌افتد، اما نتیجه آن، مدتی ادامه دارد، مانند: تصرف عدوانی ملک غیر.

۵.جرم به عادت نباشد.

یعنی انجام یک جرم، عادت همیشگی مرتکب نباشد. مانند تکدی‌گری.

۶.جرم جمعی متحد المقصد نباشد.

مانند اینکه شخصی به قصد خالی کردن انبار غله، در طی پنج مرحله آن را تخلیه نماید. که اینجا، جرم متعدد محسوب نمی‌شود. چون هدف، انجام یک جرم (خالی کردن انبار غله) بوده که طی چند مرحله صورت گرفته است.

۷.جرم، مقدمه ذاتی جرم دیگر نباشد.

مثل ورود به منزل که مقدمه ضروری برای سرقت است. یعنی اگر مرتکب، بخواهد از منزل کسی سرقت کند، لازمه‌اش این است که ابتدا باید وارد منزل شود، بعد عمل سرقت را انجام دهد.

۸.مجموعه جرائم ارتکابی، عنوان خاص نداشته باشد.

گاهی مجموع چند عمل مجرمانه با یکدیگر ادغام شده و جرم واحدی را تشکیل می‌دهند، مثل سرقت مسلحانه. سرقت به تنهایی خود یک جرم مستقل است و از طرف دیگر،حمل سلاح هم به تنهایی یک جرم مستقل است. حال چنانچه سارقی هنگام سرقت، با خود اسلحه داشته باشد، عمل وی جرم خاصی را تحت

عنوان«سرقت مسلحانه» تشکیل می‌دهد. چنانکه در تبصره۲ ماده۱۳۴ ق.م.ا به آن اشاره شده است.

۹. جرم، نتایج متکثر نداشته باشد.

مانند اینکه شخصی چند نفر را که داخل یک اتومبیل قرار دارد، مورد آدم‌ربایی قرار دهد (گرایلی،۱۴۰۰:۱۹).

۳ـ۳ـ صور مختلف تعدد مادی جرم در جرائم تعزیری

در تعدد مادی جرائم تعزیری، مجرم اقدام به ارتکاب چند رفتار مادی مستقل از یکدیگر می‌کند که ممکن است به چند صورت تحقق پیداکند و حقوقدانان دو تقسیم برای آن ذکر نموده‌اند:

۳ـ۳ـ۱ ـ جرائم یکسان

گاهی ممکن است رفتارهای مجرمانه صورت گرفته، تماماً مشمول یک نوع عنوان مجرمانه در قانون باشد که از نظر جرم‌شناسی، مرتکب در انجام این نوع جرائم، به صورت حرفه‌ای عمل کرده و دارای خطر بیشتری می‌باشد (گرایلی،۱۴۰۰:۷). مانند فردی که چندین بار مرتکب سرقت تعزیری شود.

۳ـ۳ـ۱ـ۱ـ جرائم مختلف

گاهی رفتارهای ارتکابی دارای عناوین مجرمانه متعدد می‌باشد. مانند فردی که مرتکب جرائم سرقت، ارتشاء و جعل می‌شود که در این صورت جرائم ارتکابی مشمول تعدد واقعی از نوع متفاوت است. تشخیص جرم مستقل و تمایز آن از جرائم متعدد برای اعمال قاعده تعدد جرم همیشه ساده نیست و در عمل گاهی مواردی پیش می‌آید که به جهات مختلف در این تشخیص شبهه ایجاد می‌شود. در نتیجه این شبهه، گاهی چند جرم مستقل به سبب ارتباط و همبستگی که بین آنها وجود دارد، جرم واحد به نظر می‌رسد و همچنین گاهی جرم واحدی به نظر، جرائم متعدد

جلوه می‌کند که این شبهه در اجرای مقررات قاعده تعدد جرم ایجاد اشکال می‌کند (حیدری و همکاران،۱۳۹۷:۱۶۴).

۳ـ۳ـ۱ـ۲ـ جرائم دارای عنوان خاص

هرگاه دو یا چند سارق مسلح در شب با اختیار کردن عنوان یا لباس مستخدم دولت، به سرقت مقرون به آزار یا تهدید دست بزنند، در اینجا با وجود مواد۵۵۵ (غصب عناوین و مشاغل) و ۶۵۲ (سرقت مقرون به آزار) و ۶۸۸ و ۶۶۹ (تهدید و اکراه) از ق م ا، که هر کدام را جدا گانه جرم انگاری نموده است، مطابق ماده ۶۵۱ ق.م.ا با آنان رفتار خواهد شد، زیرا مجموع جرائم ارتکابی در قانون (ماده ۶۵۱) عنوان خاص (سرقت و ربودن مال غیر) دارد (میرمحمد صادقی،۱۳۹۹:۵۸).

۳ـ۳ـ۲ـ جرائم متصل

گاهی شخص مرتکب جرائمی می‌شود که به نوعی با یکدیگر مرتبط هستند. مثلاً مجرم برای استفاده از سند مجعول، مرتکب جعل می‌شود. بنابراین جعل و استفاده از سند مجعول به نوعی با یکدیگر مرتبط بوده و متصل می‌باشند. همچنین، حمل مواد مخدر برای فروش و...

۳ـ۳ـ۲ـ۲ـ جرائم منفصل

گاهی شخص، مرتکب جرائمی می‌شود که هیچ رابطه‌ای با یکدیگر ندارند. مثلاً مجرم، مرتکب یک فقره سرقت، یک فقره کلاهبرداری و یک فقره جعل سند می‌شود که هیچ ارتباطی با یکدیگر ندارند (گرایلی،۱۴۰۰:۷).

حقوقدانان معتقدند تعدد مادی جرم، به دو صورت: جرائم حدی و جرائم تعزیری قابل بحث است. اگر جرائم متعدد ارتکابی، اگر حدی باشد، ماده ۱۳۲ ق.م.ا، حاکم است که می‌گوید:

«درجرائم موجب حد، تعدد جرم موجب تعدد مجازات است مگر در مواردی که جرائم ارتکابی و نیز مجازات آنها یکسان باشد»

اما اگر جرائم متعدد ارتکابی، تعزیری باشد، در این صورت، ماده ۱۳۴ حاکم است که تصریح می‌کند:

«در جرائم موجب تعزیر هرگاه جرائم ارتکابی بیش از سه جرم نباشد دادگاه برای هر یک از آن جرائم حداکثر مجازات مقرر را حکم می‌کند و هرگاه جرائم ارتکابی بیش از سه جرم باشد، مجازات هر یک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به اینکه از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند تعیین می‌نماید. در هر یک از موارد فوق فقط مجازات اشد قابل اجراست و اگرمجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یا تبدیل یا غیر قابل اجرا شود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌گردد».

۳ـ۴ـ مجازات جرائم متعدد مادی (روش‌ها)

حقوقدانان برای مجازات جرائم متعدد مادی، چهار روش بیان نموده اند:

۳ـ۴ـ۱ـ تعیین مجازات جرم واحد

گاهی علی‌رغم اینکه فردی مرتکب جرائم متعدد شده است اما قانونگذار فقط یک مجازات را برای او درنظر می‌گیرد. این حالت صرفاً مخصوص مواردی است که اولاً: جرائم ارتکابی از جمله جرائم حدی باشد و ثانیاً: جرم حدی و مجازات آن یکسان باشد. مثلاً فردی که چندین بار شرب خمر نموده پس از دستگیری و محاکمه، فقط به یک مجازات شرب خمر(۸۰ ضربه شلاق) محکوم خواهد شد. اما اگر جرم حدی یکسان بوده ولی مجازاتش متفاوت باشد، چنین قاعده‌ای اعمال نخواهد شد. مثل شخصی که مرتکب یک زنای محصن و یک زنای غیر محصن شده باشد (جعفری،۱۳۹۲:۱۸۶).

۳ـ۴ـ۲ـ جمع مجازات‌ها

ساده‌ترین سیستمی که به ذهن می‌رسد، جمع مجازات‌ها است (گرایلی،۸:۱۴۰۰). یعنی قانون این اجازه را به دادرس می‌دهد تا مجازات هر جرم را جداگانه تعیین نموده و آن را در مورد مجرم اعمال کند. جمع مجازات‌ها در سه حالت مورد توجه قانونگذار قرارگرفته است:

الف) تعدد مادی در جرائم حدی مختلف، مانند اینکه شخصی مرتکب شرب خمر، زنای غیرمحصن و سرقت حدی شده باشد که به‌خاطر شرب خمر و زنای غیرمحصن مستوجب حکم شلاق و به خاطر سرقت حدی مستوجب حکم قطع دست راست است.

ب) تعدد مادی در جرم قذف ولی با موضوع مختلف، مانند اینکه شخص مرتکب جرم قذف نسبت به افراد مختلف گردد که اگر هر کدام جداگانه درخواست رسیدگی کند، به تعداد مقذوفین حد قذف ثابت می‌شود.

ج) تعدد مادی جرائم حدی و غیر حدی. مانند اینکه شخصی مرتکب یک شرب خمر و یک سرقت تعزیری شود. اما مشکلی که در این روش وجود دارد این است که اگر مجازات این جرائم، زندان باشد گاهی از عمر مرتکب بیشتر می‌شود.

۳ـ۴ـ۳ـ مجازات اشد

یعنی از بین جرائم ارتکابی، مجازات آن جرمی که از همه شدیدتر است، نسبت به مجرم اعمال کنیم.

۳ـ۴ـ۴ـ تشدید مجازات

یکی از آثار تعدد جرم در ق م ا، تشدید مجازات است. روشی که امروزه در دنیا نسبت به مجرمین جرائم متعدد اجرا می‌شود و قانونگذار آن را فقط در جرائم تعزیری پذیرفته است. در این روش، نه مثل یک جرم، مجازات می‌شود و نه مجازات‌ها جمع

می‌شود؛ بلکه مجازات‌ها تشدید می‌شود. یعنی اینکه مجازات هر یک از جرائم ارتکابی از سوی مجرم را تعیین نموده و هر کدام که شدیدتر از بقیه بود، درمورد مرتکب، اِعمال کنیم. (جعفری،۱۳۹۲:۱۸۹). مثلاً مجازات‌ها یک ونیم برابر یا دو برابر اضافه می‌شود که ملاک ق م ا، مصوب سال۱۳۹۲ در ماده ۱۳۴ استفاده از همین روش است. مشکلی که در این روش وجود دارد این است که اگر مجرم، جرم بزرگتری انجام دهد، برای ارتکاب جرائم کوچک‌تر باکی نداشته و به راحتی انجام می‌دهد.

۳ـ۴ـ۵ـ حکم قانون خاص

در بعضی موارد برای اجرای مجازات، نیاز به قانون خاص داریم که شامل هیچ-یک از موارد فوق نمی‌شود. مثلاً در جرائم نیروهای مسلح و یا جرم چک‌های پرداخت نشدنی، حکم خاص داریم که ابتدا مبالغ چک‌ها را جمع کرده و سپس بر اساس آن، میزان مجازات تعیین می‌شود (گرایلی،۱۴۰۰:۸).

۴ـ تعدد جرم در حقوق کیفری افغانستان

۴ـ۱ـ سابقه تعدد جرم در حقوق کیفری افغانستان

بحث تعدد جرم ابتدا در مواد۱۵۵تا ۱۶۰ قانون جزای افغانستان مصوب سال ۱۳۵۵ مطرح و جرم‌انگاری شده که پس از نسخ قانون فوق و تصویب و اجرایی شدن کود جزا در سال ۱۳۹۶ در مواد۷۳ تا ۷۸ این قانون بحث و جرم‌انگاری شده است.

۴ـ۲ـ تعدد جرم مادی در کود جزا

حقوقدانان افغانستانی ضمن تعریف تعدد جرائم، معتقدند که تحقق این جرم منوط به دارا بودن سه شرط است: وحدت مجرم، ارتکاب جرائم متعدد و نبود محکومیت قطعی به دلیل ارتکاب یکی از آن جرائم.

شرط اول و دوم، موجب تمایز تعدد جرائم با اشتراک در جرم می‌شود، در تعدد جرائم یک شخص مرتکب جرائم متعدد می‌شود بدون اینکه قبلاً به دلیل ارتکاب یکی از آنها به صورت قطعی محکوم به مجازات شده باشد ولی در اشتراک در جرم، مجرمان متعدد، مرتکب جرم واحد می‌شوند. شرط سوم، سبب تفاوت تعدد جرم با تکرار جرم می‌شود. در تکرار جرم، متهم باید به دلیل ارتکاب یکی از جرائم به صورت قطعی از سوی محکمه محکوم به مجازات شده باشد تا وصف تکرار جرم تحقق یابد. اما در تعدد جرم، مجرم نباید به هیچ یک از جرائم ارتکابی به شکل قطعی از سوی محکمه محکوم شده باشد (شرح کود جزا،۱۳۹۸:۲۴۴).

۴ـ۳ـ تقسیم تعدد جرم مادی

حقوقدانان افغانستانی تعدد مادی جرم را به سه قسمت ذیل، تقسیم بندی نموده اند:

۴ـ۳ـ۱ـ تعدد جرائم غیر مرتبط دارای اهداف متعدد

در این نوع تعدد، هر جرمی با رفتار مجرمانه خاص خودش ارتکاب می‌یابد و هر جرمی دارای عنصر مادی مستقل است و افزون بر این، این‌گونه جرائم هیچ ارتباطی با هم ندارند و مجرم در ارتکاب آنها هدف واحدی را دنبال نمی‌کنند، بلکه در ارتکاب هر جرم هدف مستقلی را تعقیب می‌کنند. مانند اینکه شخصی به هدف انتقام‌گیری، دشمن خود را به قتل برساند و بعد از چند روز جرم دیگری که هیچ ارتباطی به جرم قبل ندارد، مرتکب شود. و یا مثل اینکه قبل از محکومیت قطعی از سوی محکمه به جرم اولی، به منظور رفع نیازهای مالی، پول شخص سوم را سرقت کند.

۴ـ۳ـ۲ـ جرائم متعدد مرتبط دارای هدف واحد

در این نوع تعدد، مانند قبل، هر جرمی دارای فعل مجرمانه مخصوص به خود است و مرتکب برای ارتکاب آنها افعال متعددی را انجام می‌دهد ولی مجرم در ارتکاب این جرائم، هدف واحدی را تعقیب می‌کند. یعنی این جرائم متعدد، از انگیزه

واحدی ناشی می‌شود. مانند اینکه موظف (مأمور) خدمات عامه سندی را تزویر (جعل) نماید تا بتواند مالی را اختلاس کند. یا شخصی به قصد سرقت وارد خانه کسی شود و صاحب خانه در برابر او مقاومت کند و برای درهم شکستن مقاومت صاحب خانه، او را مضروب یا مجروح نماید و سپس اموال او را سرقت کند.

۴ـ۳ـ۳ـ جرائم مرتبط غیر قابل تجزیه

مقصود از ارتباط غیر قابل تجزیه جرائم این است که جرائم متعدد به صورتی ارتباط محکمی داشته باشد که در ظاهر جرم واحدی بشمار آید و ارتکاب بعضی بدون ارتکاب بعض دیگر متصور نباشد. یعنی جرائم متعدد حاکی از یک برنامه مجرمانه واحدی باشد که ارتباط هر کدام مکمل این برنامه واحد است. مانند اینکه موظف (مأمور) خدمات عامه، ابتدا مالی را اختلاس نموده و سپس سندی را تزویر (جعل) کند تا اختلاس خویش را مخفی کند. در این مثال، جعل سند هدف اختلاس نیست؛ بلکه با اختلاس ارتباط دارد.

بر اساس ماده ۷۵ کود جزا، در تعدد نوع اول جرائم، جزاهای همه جرائم ارتکابی یکی پس از دیگری بر مجرم تطبیق می‌شود. اصل و قاعده در جرائم این است که همه جزاهای جرائم متعدد ارتکابی، بر مرتکب اعمال شود ولی در نوع دوم و سوم تعدد جرائم که قانونگذار افغانستان، آن دو را یک قسم به حساب آورده و گفته است که مجرم به حکم محکمه (دادگاه) به جزاهای همه جرائم محکوم می‌شود ولی در هنگام تطبیق مجازات، تنها شدیدترین مجازات بر محکوم‌علیه تطبیق می‌شود و تطبیق شدیدترین مجازات، استثناء بر اصلی است که در تعدد جرائم حاکم است، چون قاعده در تعدد جرائم این است که همه مجازات‌های جرائم ارتکابی بر مجرم تطبیق شود. چون او مرتکب جرائم متعدد شده و مستحق مجازات متعدد است و عدالت و انصاف هم حکم می‌کند که همه مجازات‌های جرائم ارتکابی بر او تطبیق شود و مقبول نیست که جرم بعدی سبب عفو جرم اولی شود. ولی از آنجایی که نوع دوم و سوم جرائم متعدد در حکم جرم واحد است، در این دو نوع به تطبیق مجازات شدیدترین جرم ارتکابی اکتفا می‌شود.

قانونگذار افغانستان در ماده ۷۵کود جزا، بحث تعدد جرم مادی را مطرح کرده و می‌گوید:

«شخصی که مرتکب دو جرم یا بیش از آن گردد و قبل از صدور حکم قطعی در مورد یکی از آنها، وحدت هدف که جرائم مذکور را با هم جمع کنند، موجود نباشد، به جزاهای پیش‌بینی شده هر یک از جرائم مذکور محکوم می‌گردد و جزاهای محکوم‌بها یکی بعد از دیگری بر وی تطبیق می‌شود، مگراینکه در این قانون طور دیگری پیش‌بینی گردیده باشد»

بر اساس این ماده، جرم در صورتی متعدد است که هم عنصر مادی و هم عنصر معنوی آن متعدد باشد. مانند اینکه شخصی بدون فاصله محکومیت قطعی، مرتکب چندین فقره سرقت شود یا مرتکب قتل، فریبکاری و خیانت در امانت شود. به عبارت دیگر، تعدد مادی و واقعی جرم در صورتی تحقق پیدا می‌کند که دارای سه شرط ذیل باشد:

۴ـ۴ـ شرایط تحقق جرم مادی

۴ـ۴ـ۱ـ متعدد بودن رفتارهای مجرمانه

یعنی مجرم، برای تحقق جرم مادی باید چندین رفتار مجرمانه را چه اینکه یکسان باشد یا مختلف، باید مرتکب شود.

۴ـ۴ـ۲ـ برقراری رابطه سببیت بین فعل و نتیجه

در صورتی که جرم از نوع مقید باشد باید نتیجه جرم و نیز رابطه سببیت میان فعل و نتیجه نیز متعدد باشد در غیر این‌صورت، با صرف تعدد اعمال متعدد تنها، مانند جرم فریبکاری که رفتارهای مجرمانه آن حداقل از دو عمل دروغ‌گفتن و فریب دادن مجنیٌ‌علیه تشکیل می‌شود، تعدد مادی جرم تحقق نمی‌یابد.

۴ـ۴ـ۳ـ متعدد بودن عنصر معنوی

علاوه بر متعدد بودن عنصر مادی، عنصر معنوی نیز باید متعدد باشد. یعنی درحقیقت فعل در صورتی متعدد است که عناصر ارادی و حرکت عضوی ناشی از آن متعدد باشد. مثل اینکه شخصی از روی تصمیم ارادی با فیر یک مرمی (شلیک گلوله) موجب قتل دشمن خود و با فیر مرمی دیگر، سبب جراحت شخص دیگری گردد. تفاوت نمی‌کند زمان و مکان این افعال و تصمیمات واحد باشد یا متعدد و نیز تفاوت نمی‌کند انگیزه انجام دادن این افعال، واحد باشد یا متعدد (شرح کود جزا،۱۳۹۸:۲۴۹).

۴ـ۵ـ مجازات جرائم متعدد مادی

۴ـ۵ـ۱ـ اجرای شدیدترین مجازات‌ها

بر اساس ماده ۷۳ کود جزا، مجرم به تحمیل همه مجازات‌ها محکوم می‌شود؛ ولی در هنگام تطبیق و تنفیذ جزا، تنها شدیدترین مجازات‌ها بر محکوم‌علیه تطبیق می‌شود. تطبیق تنها شدیدترین جزا، استثناء بر اصلی است که در تعدد جرائم حاکم است. زیرا قاعده در تعدد جرائم آن است که همه جزاهای جرائم ارتکابی بر مجرم تطبیق شود. به دلیل اینکه او مرتکب جرائم متعدد شده است و مستحق مجازات متعدد است. عدالت و انصاف حکم می‌کند که همه جزاهای ارتکابی بر او تطبیق شود و معقول نیست که جرم بعدی سبب عفو جرم اولی شود، ولی از آنجایی که نوع دوم و سوم جرائم متعدد در حکم جرم واحد است و جرائم متعدد در ظاهر جرم واحدی محسوب می‌شود، در این دو نوع به تطبیق جزای شدیدترین جرم اکتفا می‌شود و همه جزاهای جرائم ارتکابی بر مجرم اعمال نمی‌شود (شرح کود جزا،۱۳۹۸:۲۴۶). چنانکه در ماده ۷۳ تصریح می‌کند:

«هرگاه ارتکاب جرائم متعدد در نتیجه افعال متعدد صورت گرفته باشد و تأمین هدف واحد، جرائم مذکور را طوری با هم جمع کرده باشد که تجزیه را قبول نکند، محکمه به جزاهای پیش‌بینی شده هر یک از جرائم حکم نموده و تنها به تنفیذ شدیدترین جزای محکوم‌بها تصریح می‌دارد».

ضمنا داشتن هدف واحد و غیرقابل تجزیه بودن جرائم، مانع تنفیذ جزاهای تبعی، تکمیلی و تدابیر امنیتی نمی‌گردد. درست است که مجرم از مجازات‌های اصلی جرم خفیف معاف می‌شود، ولی جزاهای تبعی، تکمیلی و تدابیر تأمینی جرائم خفیف، علاوه بر شدیدترین مجازات بر مرتکب تطبیق می‌شود. چنانکه در قسمت آخر ماده۷۳ بیان می‌کند:

«...این امر مانع تنفیذ جزاهای تبعی، تکمیلی و تدابیر تأمینی نمی‌گردد».

۴ـ۵ـ۲ـ جمع مجازات‌ها

بر اساس کود جزای افغانستان، در تعدد جرائم قابل تجزیه و غیر مرتبط که از هدف واحدی ناشی می‌شود، اصل و قاعده این است که مجرم به مجازات همه جرائم محکوم شود و جزاها یکی پس از دیگری بر محکوم علیه تطبیق شود، زیرا شخص، مرتکب جرائم متعدد شده و مستحق جرائم متعدد است. منطق وعدالت هم حکم می‌کند که در برابر همه آن جرائم مجازات شود و معقول نیست که جرم بعدی موجب عفو جرم اولی گردد که این مهم در ماده ۷۵ کود جزا تصرح شده است؛ فقط یک جمله در پایان این ماده وجود دارد؛ که از این قاعده، مواردی را استثناء کرده است. آن جمله می‌گوید:

«مگر اینکه در این قانون طوری دیگری پیش‌بینی گردیده باشد».

این موارد عبارت‌اند از:

۴ـ۵ـ۲ـ۱ـ استثنائات جمع مجازات‌ها

بر اساس قانون مجازات افغانستان در چند صورت جمع مجازات‌ها در تعدد جرم وجود ندارد:

۴ـ۵ـ۲ـ۱ـ۱ـ تجاوز مدت حبس از سی سال

در مواد مختلف کود جزا قید شده که محکوم کردن مجرم به جرائم متعدد یا تشدید مجازات، در صورتی که مجازاتش حبس باشد، این مدت نباید از سی سال تجاوز کند. چون حداکثر حبسی که در کود جزا پیش‌بینی شده، حبس دوام درجه یک است که مدت آن، سی سال است. مثلاً قانونگذار در ماده۶۰ کود جزا در مورد مجازات «سازمانده» (شخصی که گروه سازمان یافته را برای ارتکاب جرم ساماندهی می‌کند) می‌گوید:

«سازمانده به یک و نیم برابر حداکثر مجازات جرم مرتکبه محکوم می‌گردد مشروط بر اینکه مدت حبس از سی سال تجاوز ننماید».

البته شرط رعایت حد نهایی حبس (سی سال) این است که مرتکب به صورت قطعی به هیچکدام از جرائم ارتکابی محکوم نشده باشد؛ اما اگر به یکی از جرائم ارتکابی به صورت قطعی محکوم و سپس جرم دیگری مرتکب شود، مجازات هر دو جرم بر او اِعمال می‌شود هر چند که میزان حبس از سی سال تجاوز کند (شرح کود جزا، ۱۳۹۸:۲۵۰).

۴ـ۵ـ۲ـ۱ـ۲ـ عدم امکان جمع مجازات‌ها

استثنای دوم در موردی است که ماهیت مجازات‌ها به گونه‌ای باشد که قابل جمع با یکدیگر نباشند. مثلا مجازات چند اعدام یا مجازات حبس و اعدام یا مجازات حبس‌هایی که مدت مجموع آنها از عُمر محکوم‌علیه، بیشتر باشد. درباره اینکه مجرم به چه مجازاتی محکوم شود، حقوقدانان اختلاف دارند:

عده ای معتقدند که تنها مجازات شدیدترین جرم ارتکابی بر مجرم اِعمال شود، زیرا مجرمی که چندین جرم مرتکب شده، عدالت حکم می‌کند که جزای همه جرائم بر او تطبیق شود؛ ولی چون عمل به چنین امری امکان ندارد، قاضی باید مجرم را به شدیدترین مجازات محکوم نماید.

به‌نظر می‌رسد این دیدگاه صحیح نباشد، زیرا چنانکه قبلا هم عرض شد، علاوه بر اینکه عدالت در مورد این‌گونه مجرمین اجرا نمی‌شود، آنها نسبت به جرائمی که مجازات خفیف تر دارد، جری و بی‌باک شده و به راحتی مرتکب می‌شوند.

نتیجه‌گیری

ازمجموع مطالب گفته شده و بررسی تعدد جرم مادی در حقوق کیفری دو کشور ایران و افغانستان در این مقاله می‌توان نتیجه گرفت که:

حقوقدانان هر دو کشور تعریف یکسانی از جرم متعدد داشته‌اند و گفته‌اند: جرم متعدد عبارت است از: «ارتکاب جرائم متعدد بدون اینکه متهم برای اتهامات متعدد پیشین خود به محکومیت قطعی کیفری رسیده باشد، خواه جرائم متعدد در فواصل کوتاهی ارتکاب یافته باشند، چنانکه زمان برای تعقیب و محکومیت متهم کافی نبوده یا متهم متواری بوده یا جرائم او به دلایل گوناگون کشف نشده باشد».

شرایط تحقق جرم مادی در حقوق ایرا ن، بیش از آن چیزی است که در حقوق افغانستان بیان شده است. آن شرایط عبارت بود از: فعل مادی متعدد باشد، جرم ارتکابی متعدد باشد، جرم ارتکابی مستمر یا استمرار یافته نباشد، جرم ارتکابی عادت همیشگی مجرم نباشد، جرم ارتکابی متحد المقصد نباشد، جرم ارتکابی مقدمه ذاتی جرم دیگر نباشد، جرائم ارتکابی عنوان خاصی در قانون نداشته باشد، جرم ارتکابی نتایج متکثر نداشته باشد. در حالی‌که در قانون افغانستان فقط سه شرط برای تحقق جرم مادی بیان شده است که عبارتند از: متعدد بودن رفتارمجرمانه، بر قراری رابطه سببیت بین فعل و نتیجه و متعدد بودن عنصرمعنوی جرم.

روش مجازات در قانون دو کشور نیز متفاوت است به طوری‌که در قانون ایران در بعضی موارد قائل به تعیین مجازات جرم واحد است مانند موردی که جرائم ارتکابی از جمله جرائم حدی باشد و جرم حدی و مجازات آن یکسان باشد و در بعضی موارد قائل به جمع مجازات است مانند مواردی: الف) تعدد مادی در جرائم حدی مختلف باشد. ب) تعدد مادی در جرم قذف ولی با موضوع مختلف باشد. ج)

تعدد مادی در جرائم حدی و غیرحدی باشد. و در بعضی موارد هم، قائل به تشدید مجازات است. مانند موردی که جرائم، فقط تعزیری باشد. در بعضی موارد دیگر برای اجرای مجازات، نیاز به قانون خاص داریم که شامل هیچ‌یک از موارد فوق نمی‌شود. مثلاً در جرائم نیروهای مسلح و یا جرم چک‌های پرداخت نشدنی. اما بر اساس کود جزای افغانستان، در تعدد جرائم قابل تجزیه و غیر مرتبط که از هدف واحدی ناشی می‌شود، اصل و قاعده این است که مجرم به مجازات همه جرائم محکوم شود و مجازات‌ها یکی پس از دیگری بر محکوم علیه تطبیق می‌شود. به عبارت دیگر، در این قانون، جمع مجازات‌ها را پذیرفته است ولی از آنجایی که نوع دوم و سوم جرائم متعدد در حکم جرم واحد است و جرائم متعدد در ظاهر جرم واحدی محسوب می‌شود، در این دو نوع به تطبیق جزای شدیدترین جرم اکتفا می‌شود و همه جزاهای جرائم ارتکابی بر مجرم اعمال نمی‌شود.

در مورد تقسیم بندی تعدد جرم مادی در حقوق دو کشور نیز به این نتیجه رسیدیم که در حقوق ایران صور مختلف تعدد جرم مادی را به جرائم یکسان، جرائم مختلف، جرائم متصل و منفصل و جرائم دارای عنوان خاص تقسیم نموده‌اند؛ اما در حقوق افغانستان جرائم متعدد مادی را به سه قسم: جرائم غیر مرتبط دارای هدف متعدد، جرائم متعدد دارای هدف واحد و جرائم مرتبط غیر قابل تجزیه تقسیم نموده-اند.

کتابنامه

۱. اردبیلی، محمدعلی،(۱۳۹۲)، حقوق جزای عمومی، میزان، تهران.

بسامی، مسعود،(۱۳۹۵)، تعدد جرم، خرسندی، تهران.

۲. پیمانی، ضیاءالدین،(۱۳۷۴)، بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده جرم، چاپ اول، مجتمع آموزش عالی، قم.

۳. جعفری، مجتبی، (۱۳۹۲)، «تعدد جرم و آثار آن در قانون جدید مجازات اسلامی»، فصلنامه پژوهشی حقوق کیفری، سال دوم، شماره پنجم.

۴. حیدری، مسعود و همکاران،(۱۳۹۷)، «بررسی تعدد نتیجه و مقایسه آن با تعدد جرم»، مجله پژوهش حقوق کیفری، شماره بیست و پنجم.
۵. شامبیاتی، هوشنگ،(۱۳۹۲)، حقوق جزای عمومی، چاپ دوم، انتشارات مجد، تهران.
۶. شرح کود جزای افغانستان،(۱۳۹۸)،ج۱، بنیاد آسیا، کابل.
۷. قانون مجازات اسلامی مصوب۱۳۹۲، رادکان، مشهد.
۸. کود جزای افغانستان مصوب ۱۳۹۵.
۹. گرایلی، محمد باقر،(۱۴۰۰)، جزوه درسی استاد گرایلی «جزای عمومی» (تعدد جرم)، مقطع دکتری،ترم اول، جامعة المصطفی واحد خراسان.
۱۰. میر محمد صادقی، حسین و درزی رامندی، علیرضا،(۱۳۹۹)، «بررسی تطبیقی تعدد جرم در حقوق کیفری ایران وآمریکا»، دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی،شماره یک.
۱۱. میلانی، علیرضا و مژدهی پور، ابوالفضل،(۱۳۹۴)، «تعدد جرم» ، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، دوره۱، شماره۱.
۱۲. نوربها، رضا،(۱۳۸۴)، زمینه حقوق جزای عمومی، نشر داد آفرین، تهران.